

KAVRAMSAL DEĞERLERİ AÇISINDAN “SÖZ, SÖZCÜK VE SÖZCÜK TÜRÜ” TERİMLERİ THE TERMS OF “SÖZ (WORD/SPEECH)”, “SÖZCÜK (WORD)”, “SÖZCÜK TÜRÜ (WORD CLASS)” ON ASPECT OF CONCEPTUAL VALUES

Fevzi KARADEMİR*

Öz

Türkçe dil bilgisi öğretiminin sorunlu ve dolayısıyla tartışmalı konularından biri de sözcük teriminin kavramsal değeri ve sözcük türlerinin tasnifi meselesidir. Özellikle sözcük’ün tam bir tanımının yapılamaması, hem sözlük birimlerin hem de sözcük biçimlerin dil bilgisi kitaplarında sözcük türü olarak tasnif edilip adlandırılması ve birden fazla sözcükten oluşan söz dizimsel unsurların sözcük türü sınıfına dâhil edilmesi, ciddi bir öğretim sorunu olarak kendini gösterir.

Bu çalışmada literatür taraması yoluyla elde edilen veriler ışığında söz, sözcük ve sözcük türü terimleri, kavramsal değerleri açısından ele alınmış, sözcük türlerinin işlenişine yönelik tasnifler değerlendirilmiştir.

Ulaşılan verilerden, küçültmeli yapısından dolayı özelde sözcük’ün, genelde ise hem sözcük hem de kelime’nin Türkçenin kelime kadrosunu kapsayacak kabiliyette olmadığı, dolayısıyla sözcük/kelime temelli sözcük türü tanım ve tasniflerinin uygulanabilirlik açısından büyük ölçüde sorunlu olduğu/olacağı sonucuna varılmış, sözcük/kelime yerine, söz temelli bir tasnif ve terimlendirmenin daha isabetli olacağı belirtilmiştir.

Çalışmanın sonunda bu görüşümüzü somutlamak üzere söz temelli küçük bir terimlendirme denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Söz, Sözcük, Sözcük Türü.

Abstract

One of the problematic and therefore controversial topics of teaching Turkish grammar is the issue of conceptual value of the term “sözcük (word)” and the classification of “sözcük türleri (word class)”. In particular, inability of making complete definition of the term “sözcük (word)”, naming and classification of both lexical morphemes and word forms in grammar books as a “sözcük türü (word class)”, and the inclusion of syntactic components consisting of more than one sözcük (word) into the category of “sözcük türü (word class)” stand out as a serious teaching problem.

In this study, in the light of the data obtained through literature review, terms of “söz (word/speech)”, “sözcük (word)” and “sözcük türü (word class)” were addressed in terms of their conceptual values, and the classifications for the usage of “sözcük türü (word class)” were evaluated.

According to the data obtained, it is concluded that, because of diminutive structure Turkish language, the term “sözcük (word)” in particular, both the term “sözcük (word)” and the term “kelime (word)” in general are not capable of covering word framework of the Turkish language, and accordingly the “sözcük/kelime”-based word class definitions and classifications, to a great extent, has been and will probably be problematic in terms of applicability. It is stated that a “söz” -based classification and nomenclature will be more accurate instead of “sözcük/kelime” -based one.

At the end of the study, a brief “söz”-based trial was made in order to embody our view.

Keywords: Söz (Word/Speech), Sözcük (Word), Sözcük Türü (Word Class).

1. Giriş

Her bilimsel disiplin, bir terminoloji ile öğretilir. Disiplinlerin terminolojik sorunları, tabii olarak öğretimlerine de yansır. Bunun en tipik örneğini Türkçe dil bilgisi öğretiminde görmek mümkündür. Türkçenin ses, yapı ve cümle bilgisi öğretiminde, birçoğu araştırma konusu olmuş çok sayıda terim sorunu ile karşılaşılır.

Aynı terimlerle farklı şeylerin kastedilmesi ve/veya aynı kavram için birçok farklı terim kullanılması, kimi terimlerin gerek yapıca gerek gösteren-gösterilen ilişkisi açısından yeterince açık olmaması ve bazı konularda eksik terimlerin bulunması terim sorununun başlıca nedenlerindedir.

Sorunlu ve dolayısıyla tartışmalı konulardan biri de “sözcük” teriminin kavramsal değeri ve sözcük türlerinin tasnifi meselesidir. “Sözcük türü”nün; morfolojik, semantik, leksikolojik, sentaktik alanların her biri ile doğrudan veya dolaylı bir ilgisinin olması, konuyla ilgili bir konumlandırma sorununa neden olmuş gerek teorik gerekse pratikte kendi içinde çelişkili kimi sorunlu yaklaşımları netice vermiştir.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. E-posta: karademir73@gmail.com

Özellikle sözcük'ün tam bir tanımının yapılamaması, hem sözlük birimlerin hem de sözcük biçimlerin dil bilgisi kitaplarında çok defa bağlamdan kopuk biçimde sözcük türü olarak tasnif edilip adlandırılması ve birden fazla sözcükten oluşan söz dizimsel unsurların sözcük türü sınıfına dâhil edilmesi, ciddi bir öğretim sorunu olarak kendini gösterir.

Çeşitli araştırmalarda konu değişik yönleri ile ele alınmış ve yer yer farklı bakış açıları ile sözcük türleri için yeni tasnifler ortaya konmuştur. *Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme* (Kurudayıoğlu ve Karadağ, 2005), *Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine* (Yener, 2007), *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sözlüksel ve Dil Bilgisel İşlevli Tasnif Denemesi* (Boz, 2012), *Sözcük Türlerinin Sözcük Öbekleriyle İlişkisi* (Erdem ve Sarı, 2010), *Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?* (Delice, 2012) gibi çalışmalar bunlardan bazılarıdır.

Şüphesiz, her yeni çalışma konunun daha sağlıklı anlaşılmasına ayrı bir katkı sunmaktadır. Ancak temel kavramlar yeterince tartışılmadan yapılan tanım ve tasnifler çoğunlukla eğreti kalmakta, yeni tartışmalara zemin oluşturmaktadır.

Dolayısıyla makul bir sözcük türleri tasnifinin yapılabilmesi için söz, sözcük ve sözcük türü gibi konuya eksen teşkil eden anahtar göstergelerin, kavramsal değerleri açısından iyice irdelenmesi gerekmektedir.

Bu düşünceden hareketle çalışmada literatür taraması yoluyla elde edilen veriler ışığında söz, sözcük ve sözcük türü terimleri, kavramsal değerleri açısından ele alınmış, bununla sözcük türleri konusunda yapılacak tanım ve tasniflere mütevazı bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

Çalışmada her ne kadar sözcük'ün kimlik özellikleri öne çıksa da, bağlama göre kelime, söz gibi müteradif kabul edilen göstergeler de kullanılmış, Tartışma ve Sonuç bölümünde aralarındaki nüansa dikkat çekilerek terim tercihi konusundaki düşüncemiz ifade edilmiştir.

2.Söz

Türkçenin tarihi metin ve sözlükleri, "sö-" fiilinden türediği kabul edilen (Nişanyan, 2004; Gülensoy, 2007; Ayverdi, 2006; Çağbayır, 2007) söz'ün, Eski Türkçeden günümüze değin yolculuğunun hiç kesilmediğini, hemen bütün tarihi Türk lehçelerinde çeşitli türev ve birleşikleri ile kullanıldığını ortaya koymaktadır¹.

Tarihi Türk lehçelerinde olduğu gibi, çağdaş Türk lehçelerinde de kullanımına devam edilen² söz göstergesi, Türkçenin çok anlamlı, işlek unsurlarındandır. Çok sayıda kalıp ifadeye çekirdek olması, kimi bağlamlarda karşıt kavramları işaretlemesi dikkat çekicidir.

¹ Tarihi sözlük ve dizinlerde söz'ün, tanıklı olarak madde başı yapılan türev ve birleşiklerinin başlıcaları şunlardır: **sözçe**: söz; **sözçi**: sözcü, elçi, maruzatta bulunan, krş. sawçı, savcı; **sözdeş**: muhatap krş. sözleşik; **sözengür**: konuşkan; **sözünri**: saçma sapan söyleyen, geveze; **sözgine**: sözceğiz (kelimecik); **sözkiye**: sözcük, kelimecik; **sözlegülüg**: söylenecek olan; **sözlekü**: okunma, söyleyiş; **sözlelmek**: bahsedilmek, söylenmek; **sözlemek**: söylemek, konuşmak, nutuk; **sözlemesik**: söylenen çirkin sözler, laflar; **sözlenmek**: bizatihi konuşmak ve sözünü açıklamak; **sözleşdürmek**: birbiriyle görüşmek, müzakere etmek; **sözleşik**: muhatap, söz ortağı krş. sözdeş; **sözleşmek**: (birisiyle) konuşmak; **sözletdürmek**: söylettirmek; **sözletilmek**: söyletilmek, konuşturulmak; **sözletmek**: konuşturmak, sözleşmek; **sözlü(g)**: sözlü, söyleyecek sözü olan; **sözsiirmek**: çenesini kapatmak, sesini kesmek; **iç söz**: sır, yürekteki gizli şey; **söz almak**: söz dinlemek; **söz aytıkları**: parola, şifre; **söz aytmak**: söz söylemek; **sözley-al-** (**sözleye** + **almak**): söyleyebilmek; **söz azmak**: söz, hezeyan halini almak; **söz çatmak**: söz tertip etmek; **söz eri**: iyi söz söyleyen. kimse, sühansâz, sühandân; **söz eşitmek**: söz dinlemek, nasihat kabul etmek; **söz eylemek**: söz söylemek, konuşmak; **söz götürmek**: söz kaldırmak, ağır söze tahammül etmek; **söz karmak**: konuşmak, lakırdı etmek; **söz kelecî** (**söz geleci**, **söz gelici**, **kelecî söz**): dedikodu, söz; **söz kelmek**: haber gelmek, vahiy gelmek; **söz kılmak**: söz söylemek; **söz kıpmak**: iftira etmek; **söz koparmak**: söz icat etmek, bir şeyler söylemek; **söz koşğu/ söz koşğuç/ söz koşuğuç**: şair; **söz koşuğlı telwe**: şair; **söz öğüş**: hasılı kelimeler, sözün kıyası; **söz sav**: lakırdı, dedikodu; **söz sorucu**: soru soran; **söz söktünç kel-**: söğülmek, sövme gelmek; **söz söykesi**: söz persengi (tekrarlanan gerekli-gereksiz sözler); **söz sözlemek**: konuşmak, söz söylemek; **söz sürmek**: idare -i kelimeler etmek, bast-ı kelimeler etmek; **sözkiye birmek**: kelimecik söylemek; **söz sürücü**: söz ileri süren, fikir beyan eden; **söz uçkunmak**: ağızdan söz kaçırarak; **söz uğrusu**: kandırıp aldatan, şarlatan; **söz uğurlamak**: birinin sözünü gizlice dinlemek; **söz üşürmek**: her taraftan birçok sözler söylemek; **söz yanutı açar kol-**: fetva istemek, fikir almak, tabirini istemek, sormak; **söz yanutı bermek**: açıklamak, hükmünü söylemek, fetva vermek; **söz yarıştırmak**: sözü yerli yerince söylemek, belagatle konuşmak; **söz yatı**: sözün arkası, devamı; **sözde eksik tutup ayıp aramak**: söylenen her sözden eksik bulup yüze vurmak; **sözde körklügrekni**: sözlerin en güzeli olan Kur'an; **sözde uz olmak**: belagat, güzel sözlü olmak; **söz çekmek**: sorguya çekmek, isticvap etmek; **söz eslemek** (**söz eslemek**, **söz eslemek**): söz dinlemek, bir söze ehemmiyet vermek; **söz gelmek**: dile gelmek, söylemeğe başlamak; **söz komak**: söz söylemesine müsaade etmek; **söz varmak**: söze gelmek, teklüm etmek; **söz yatmak**: teklif olunan sözü, verilen öğüdünü kabul etmek; sözü bir etmek: fikir birliği yapmak, ittifak etmek; **sözü bir yere koymak**: karar vermek, ahdetmek; **sözü bütün**: doğru sözlü; **sözü geçkin**: sözü makbul, sözü geçen; **sözü karışmak**: bunamak, ne söylediğini bilmemek; **sözü öğüştürmek**: sözü uzatmak, sözü çoğaltmak; **sözü söze ulamak**: sözü uzatmak; **sözü ürce söylemek**: vakitsiz yersiz söylemek; **sözü yüceltmek**: yüksek sesle konuşmak, yüksekte atıp tutmak; **sözün altında kalmak**: verdiği sözü yerine getirememek; sözün sağı: sözün doğrusu; sözüne kalem çalınmamak: sözüne değer verilmemek; **sözünü karşılamak**: sözüne karşılık vermek, aksi cevap vermek; **sözünü pişirmek**: söylenecek bir sözü ölçüp biçmek, uygunlaştırmak (Caferoğlu, 1968; Clauson, 1972; Türk Dil Kurumu, 1996; Cora, 2007; Bayat, Aliyeva, 2008; Üşenmez, 2010; S. Ünlü, 2012a; 2012b; 2013; Ercilasun ve Akkoçulu, 2014; Demirci, 2016: 568).

² Söz'ün çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımını, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü şöyle göstermektedir: Türkiye Türkçesi: söz, Azeri Türkçesi: söz, Başkurt Türkçesi: hüz, Kazak Türkçesi: söz, Kırgız Türkçesi: söz, Özbek Türkçesi: söz, Tatar Türkçesi: söz, Türkmen Türkçesi: söz, Uygur Türkçesi: söz (<http://www.tdk.gov.tr/>). Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu'na göre söz'ün Türk lehçelerinde gramer terimi olarak kullanımına dair bilgiler de şöyledir: Azerbaycan Türkçesi: söz ~ nitğ; Türkmen Türkçesi: söyleyiş; Gagauz Türkçesi: söz; Özbek Türkçesi: nutq; Uygur Türkçesi: nutuq; Tatar Türkçesi: söyläm ~ söyläü; Başkurt Türkçesi: telmä; Kumuk Türkçesi: söylew; Karaçay.-Malkar Türkçesi:

Türkçenin başlıca sözlüklerinden üçünün söz için belirledikleri anlamlar aşağıdaki gibidir:

SÖZ			
	TDK Güncel Türkçe Sözlük (GTS)	Kubbealtı Lügatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük) (KL)	Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS)
1	Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı ³ , kelim, laf, kavil.	Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi.	Bir duyguyu, bir düşünceyi dile getirmek için ağızdan çıkan sözcük, sözcük dizisi ya da cümle; laf; kelim; haber; mesaj; kelime. {eT} (söz) (aym) [DLT] [ETY] [EUTS] [Gabain] [İKPÖy.]
2	Bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük.	<i>teşmil</i> . Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yahut cümleler dizisi, kelâm, kavil, lakırdı: <i>Söz ola kese savaşı / Söz ola kestire başı</i> (Yûnus Emre). <i>Yazmakta olduğumuz söz sona erdi</i> (Kâtip Çelebi'den Seç.). <i>"Yalnız duyan yaşar" sözü derler ki doğrudur / "Yalnız duyan çeker" derim, en doğru söz budur</i> (Yahyâ Kemal - Ö.T.S.).	{eT} Emir; buyruk. [EUTS]
3	Bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi: <i>Yer yer birçok türkûde rastladığımız beylik sözler de vardı içinde.</i> -B. R. Eyuboğlu.	Bir işi yapacağını veya yapmayacağını kesin olarak bildirme, vaat, taahhüt: <i>Sözünden dönen namerttir</i> (Atasözü).	Sözlü, yazılı anlatım yolu; kelime; sözcük.
4	Kesinlik kazanmayan haber, söylenti: <i>Ortalıkta bir söz dolaşiyor.</i>	Doğruluğu kesinlik kazanmamış haber, söylenti, rivâyet, şâyia: <i>"Ortalıkta bir söz dolaşıyor."</i>	dbl. Dilin konuşucular tarafından gerçekleştirilmesi; konuşma olgusu.
5	Bir işi yapacağını kesin olarak vadetme: <i>O, sözünde duran bir adamdır.</i>	Şarkı, türkû vb. müzik parçalarının metni, güfte: <i>Kiminin bestesi yerli, sözü başka yerdendir</i> (Ahmet H. Tanpınar).	dbl. Topluma özgü ve tam bir sistem olarak kullanılan dile karşıt olarak belli bir durumda, belli bir kimsenin dili özel olarak kullanması.
6	Müzik parçalarının yazılı metni, güfte: <i>Şarkının sözleri çok anlamlı.</i>		Bir kalabalıkta, toplantıda, kurulda yapılan konuşma; konuşma olanağı.
7			Tanınmış bir kimsenin söylediği özlü söz; öz deyiş.
8			Nereden çıktığı bilinmeyen ve geçerliliği, doğruluğu şüpheli bilgi veya haber; söylenti.
9			Gerçek olsun veya olmasın bir kimsenin arkasından yapılan kötüleyici, küçük düşürücü konuşma; dedikodu.
10			Bir kişiye sözlü olarak verilen güvence; vaat.
11			Öğüt; tavsiye.
12			müz. Bir şarkının, türkûnün veya müzik parçasının manzum metni; güfte.
13			ünl. "Söz veriyorum" .

Görüldüğü üzere, esas alınan genel Türkçe sözlüklerinde, söz için en az 5 (bk. KL), en fazla 13 anlam (bk. ÖTS) belirlenmiştir.

Üç sözlükte, söz ile eşdeğer ve fakat bazıları kendi içlerinde anlamca nüanslı 20'den fazla ifade kullanılmıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

buyruk (Eski Türkçede) (ÖTS, 2.a. 4), **cümle** (ÖTS, 1.a.), **cümleler dizisi** (KL, 2.a.), **dedikodu** (ÖTS, 9.a.), **emir** (Eski Türkçede) (ÖTS, 2.a.), **güfte** (KL 5.a; GTS, 6.a.; ÖTS, 12.a), **güvence** (ÖTS, 10.a.), **haber** (ÖTS, 1.a.), **kavil** (GTS, 1.a.; KL, 2.a.), **kelam** (GTS, 1.a. ; ÖTS,1.a.; KL, 2.a.), **kelime** (KL, 1.a.; ÖTS, 1.a., 3.a; GTS, 2.a), **kelime dizisi** (GTS, 1.a., 3.a; KL, 1.a.), **kelimeler dizisi** (KL, 2.a.), **kesinlik kazanmamış haber** (GTS, 4.a.; KL, 4.a.; ÖTS,8.a), **konuşma (olgusu)** (ÖTS, 4.a, 6.a), **laf** (GTS, 1.a.; ÖTS, 1.a.), **lakırdı** (GTS, 1.a.; KL, 2.a.), **mesaj** (ÖTS,1.a.), **öğüt** (ÖTS, 11.a.), **özlü söz (öz deyiş)** (ÖTS, 7), **(...) ses birliği** (GTS, 1.a), **söylenti** (GTS,

sözsöleşiw; Nogay Türkçesi: söylew; Kazak Türkçesi: söz; Kırgız Türkçesi: süylöö ~ reç; Altay Türkçesi: kuuçın-ermek; Hakas Türkçesi: çooħ; Tuva Türkçesi: çugaa; Şor Türkçesi: çook (<http://www.tdk.gov.tr/>).

³ GTS'nin "lakırtı" şeklinde verdiği kelime, KL ve ÖTS'de "lakırdı" şeklinde geçmektedir. Türkçe Ulusal Derlemi'nde (TUD) yaptığımız tarama da, kelimenin yaygın olarak lakırdı şeklinde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Zira TUD'da lakırdı 27; lakırtı bir defa kullanılmış görünmektedir (Aksan, Y. vd., 2012).

⁴ Parantezdeki rakamlar, sözlüklerin belirledikleri anlam sıralarını göstermektedir.

4.a.; KL, 4.a.; ÖTS, 8.a.), **sözcük** (ÖTS, 1.a., 3.a.; GTS, 2.a.; ÖTS, 3.a.), **sözcük dizisi** (ÖTS, 1.a.), **taahhüt** (KL, 3.a.), **tavsiye** (ÖTS, 11.a.), **vaat** (KL, 3.a.; ÖTS,10.a.).

Söz için belirlenen söz konusu anlamların sıralanış keyfiyeti ve tanzimi konusunda da farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Söz'ün birinci anlamının tanzimine ilişkin yaklaşım farklılıkları örnek olarak aşağıda değerlendirilmiştir:

a. Yapı bakımından:

GTS: Söz, **KELİME DİZİSİ**dir

KL: Söz, **KELİME** veya **KELİME DİZİSİ**dir

ÖTS: Söz, **SÖZCÜK, SÖZCÜK DİZİSİ** veya **CÜMLE**dir

Bu bilgilere göre, yaklaşım farklılıklarının temelinde söz'ün ilk anlamı itibari ile yapıca ne tür bir dil birimine denk geldiği yatmaktadır. Zira ÖTS'nin tanımı esas alındığında, KL'nin tanımında "cümle"; GTS'nin tanımında ise hem kelime hem cümle" kavramları eksik kalmaktadır.

Ancak söz konusu sözlüklerin söz için verdikleri diğer anlamlar incelendiğinde, sözün, bağlamına göre, hem kelime hem de kelime dizisi anlamı ile kullanıldığı konusunda üç sözlük ittifak etmiş görülmektedir.

Diğer taraftan söz'ün "CÜMLE"lik özelliğine vurgu yapma noktasında bir ittifak gözlenmemektedir. Zira tabloya göre, ÖTS'nin, söz'ü "cümle"ye (1. anlamında); KL'nin, "cümle" ve "cümle dizileri"ne (3. anlamında) denk tuttuğu, buna karşın, GTS'nin, "söz dizisi" ifadesi ile yetindiği, iç madde tanımlarında "cümle" kavramına yer vermediği görülmektedir.

b. Nitelik bakımından:

GTS: Söz, bir düşüncüyü **EKSİKSİZ** olarak anlatır.

KL/ÖTS: Söz, **AĞIZDAN ÇIKAR.**

Belirtilen tespitler söz'ün keyfiyetine dair olup her biri farklı bir özelliğini vurgulamaktadır. Peki, bu tespitler söz için ne derece doğrudur? Bize göre, "bir düşüncüyü EKSİKSİZ olarak anlatma" söz için maksadı aşan bir iddiadır. Zira söz, mesajdır, mesajın "eksik veya tam oluşu" muhataba göre değişir. Bir muhatap için cümleler kâfi gelmezken diğeri için bir işaret yeterlidir. *Arife tarif gerekmez, anlayana siorisinek saz...* gibi atasözleri bu gerçeğe işaret eder. Dolayısıyla GTS'nin, söz için belirlediği bu anlamı düzeltmesinin daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

KL ve ÖTS'nin, söz'ün AĞIZDAN ÇIKMA özelliğine işaret etmesine gelince, bu, söz'ün, haddizatında yazılı değil, sözel/sözlü oluşuna dikkat çekmek içindir. Söz'ün, esasen yazılan değil, söylenen ve dolayısıyla sözel olduğu bir gerçektir. Ancak her söz'ün yazıya geçirilme ve dolayısıyla yazılı olma ihtimali de mevcut bulunduğundan AĞIZDAN ÇIKMA özelliğine tanımda yer verilip verilmemesi tartışılmalıdır. Nitekim GTS'nin "Bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi" şeklinde verdiği 3. anlamda (Bu anlam, yine GTS'nin verdiği 1. anlam ile hemen hemen aynıdır) söz konusu gerçek vurgulanmıştır.

Konuyu bir de dil bilgisi ve dil bilim terimleri sözlüklerinden takip edelim:

Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri	Topaloğlu, 1989	(Osm. kelâm; Fr. discours) Ağzından çıkan, bir veya birkaç heceden oluşan kelime veya kelime dizisi.
	Korkmaz, 2003a	(Alm. rede, sprechen; Fr. parole; İng. speech; Osm. Kelâm) Bir maksadı anlatmak üzere söylenen kelime veya kelimelerden oluşan dizi; toplumsal bir kurum olan dilin kişi tarafından özel olarak kullanılması.
Dil Bilim Terimleri Sözlükleri	Vardar vd.,1998	(Alm. rede, sprechen; Fr. parole; İng. speech) Dilyetisinin kişisel bir istenç ve anlak eylemiyle özdeşleşen bireysel yanı. F. De Saussure'ün yaptığı ve birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, toplumsal nitelikli dilden ayrı olan söz, konuşan bireyin, kişisel düşüncesini anlatmak için dil dizgesini kullanmasını sağlayan birleşimleri ve bunların dışı iletilmesini olanaklı kılan anlaksal-fiziksel düzeneği kapsar.
	İmer vd., 2011	(Fr. parole) genel Saussure'e göre, dil'e karşıt olarak, dil yetisinin bireysel nitelikli bölümü. Söz, bireylerin söylediklerinin toplamıdır ve konuşanlara bağlı bireysel birleştirmeleri ve bu birleştirmelerin gerçekleşmesi için zorunlu sesleme eylemlerini kapsar, krş. dil.

Tabloya göre, dil bilgisi terimleri sözlükleri, söz'ü, öncelikli olarak kelime veya kelime dizisi olarak ele alırken, dil bilim terimleri sözlükleri, onu toplumsal bir sistem olan dilin bireysel nitelikli bölümü olarak tanımlamışlardır. Bununla birlikte dil bilim terimleri sözlükleri söz'ün geleneksel anlamına yer vermezken, Korkmaz, geleneksel tanımın ardı sıra dil bilim terimleri sözlüklerindeki tanıma da işaret etmiştir.

Konu ile ilgili yaklaşım farklılıkları bir yana bırakılırsa, sıralanan anlamlardan hareketle şunu söylemek mümkündür:

Söz; bağlama göre, kelimeden öbeklere; yargı birimi sayılan cümleden cümle üstü birimlere, dilin mesaj değeri olan küçüklü büyüklü türlü birimlerini karşılayan çatı bir göstergedir⁵.

Yapısalcı dil bilimin, söz'ü toplumsal bir sistem olan dil'in bireysel kullanımı sayması ve bu yönü ile dile karşıt bir kavram olarak konumlandırması ise söz için yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan bir anlamdır.

3. Sözcük

3.1. Ortaya Çıkışı

Kelime tabanları, sonlarına aldıkları yapım ekleri ile yeni sözlük birimlerine dönüşür. Aynı tabanla anlam bağı bulunan sözlük birimler, o kelimenin ailesini oluşturur. Bunları, kökteş/tabandaş kelimeler olarak ifade etmek de mümkündür.

Söz kelimesi Türkçenin velut unsurlarından olup türev ve birleşikleri ile geniş bir aileye sahiptir⁶. Sözcük (<sö-z+cük) (bk. Gülensoy, 2007), bu ailenin henüz genç sayılabilecek efradındandır. Dilin tabii seyrinde ürememiş, Arapça kökenli kelime'ye karşılık olarak türetilmiştir.

Sözcük'ün önereni olarak Melih Cevdet Anday ve Mehmet Ali Ağakay'ın adları geçmekle birlikte Hasan Eren, sözcük'ü kelime'nin karşılığı olarak önerenin Mehmet Ali Ağakay olduğuna tanıklık edebileceğini belirtmiştir (bk. Bayar, 2006, 261).

Sözcük, söz'ün küçüğü manasını sezinlettiği için ilk başta eleştirilmiştir⁷. Bayar, "Yeni Kelimeler Sözlüğü" adlı çalışmasında sözcük ile ilgili tartışmalara dair şu bilgileri vermektedir:

Ataç, sözcük'ün Türkçe, kelime'nin ise yabancı olduğunu ve dilden atılması gerektiğini savunmuştur. Hacıeminoğlu ise, uydurmacıların kelime karşılığı olarak birden fazla kelime türettiğini (sözcük ve tilcik), bunun dilde anarşiye sebep olduğunu belirtmiştir. Yine Dilaçar da kelime'nin, küçük söz, yani sözcük olmadığının ortada olduğunu, tek bir heceden olma bir ünlemin dahi bilimsel açıdan, sözcük değil söz olduğunu ifade etmiştir (bk. Bayar, 2006, 261).

Öte yandan Aksan "Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu" adlı çalışmasında sözcük göstergesine sahip çıkmış, konuyla ilgili görüşünü şöyle savunmuştur: Gerçekte sözcük, söz'ün küçüğü değildir; konuşma ve yazıda kimi zaman **bütün bir tümcenin** bile yerini tutabilir. Sözcük terimi ilk başta temel anlamını çağırırsa da sığırık (kuş türü), elmacık (kemik türü), tatarcık (sinek türü) kelimelerinin zamanla ilk anlamlarından uzaklaşıp yeni anlamlar yüklenmeleri gibi, sözcük de söz'ün küçüğü değil, **dilin birimlerinden biri**⁸ anlamını kazanacaktır (1976, 50).

Peki, Aksan'ın bu iddiası tam olarak gerçekleşmiş midir? Yani, sözcük **bütün bir tümcenin** yerini tutabilmiş midir?

Bu sorunun cevabına geçmeden önce söz ile sözcük'ün müteradifleri ve kullanım yaygınlığı açısından bir bakıma sefleleri durumunda bulunan kelimeler ile kelime göstergelerinin içeriklerine ve anlamsal ilişkilerine kısaca bakmakta yarar vardır.

İslam Ansiklopedisi'nde konu ile ilgili olarak şu bilgiler yer alır:

Kelam:

Kelimenin çoğulu olan kelâm; sözlükte "yaralamak, etkilemek" anlamındaki "kelm" kökünden türemiş bir isim olup "bir fikri tam olarak anlatan söz; konuşma, söz söyleme" gibi manalara gelir.

Kelam'ın dini terim olarak ise şu iki manası öne çıkar:

1. Allah'ın konuşma yetkinliğine sahip bir varlık olduğunu bildiren sıfatı (Buna binaen kelam sıfatının tecellisi olan vahiylerle kelâmullah denilmiştir.).
2. Allah'ın zatından, sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilim dalı (Yavuz, 2002).

Kelime:

"Yaralamak, tesir etmek" anlamına gelen "kelm" kökünden türetilmiş bir isim olan kelime, nahivde "bir manaya delâlet eden lafız" demektir.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Karaağaç, 2013, 713-760.

⁶ Bu aileye mensup unsurların başlıcalarını şöyle sıralamak mümkündür: *sözce* (utterance), *sözcü*, *sözcük*, *sözcüklük*, *sözde*, *sözel*, *sözleşme*, *sözleşmek*, *sözleşmeli*, *sözlü*, *sözlük*, *sözlüçü*, *sözlüçülük*, *sözlükselleşme* (lexicalization), *sözsüz*; *söz dizimi*, *söz et-*, *söz gelimi*, *söz gelişi*, *söz yitimi*, *söz bilim* (rhetoric), *sözcük alanı* (lexical field/semantic field), *sözcük bilgisi*, *sözcük dağarcığı* (vocabulary), *sözcük-biçim* (word-form), *söz eylem* (speech act), *sözlük bilim*, *sözlük bilimci*, *sözlük birim*, *sözüm ona*, *söz varlığı*... (http://www.lugatim.com; İmer vd. 2011). Türkiye Türkçesinin genel sözlükleri, dil bilgisi/dil bilim terim sözlükleri, deyim ve atasözü sözlüklerinde yer alan söz eksenli unsurların bütünü bir araya getirildiğinde ve bunlara söyle- (<söz+le-) eyleminin çevresinde şekillenen söz varlığı da eklendiğinde bu ailenin daha da genişleyeceği açıktır.

⁷ Faruk Kadri Timurtaş, Necmettin Hacıeminoğlu, Agop Dilaçar ve Hasan Eren sözcük terimini doğru bulmayan araştırmacılarıdır (bk. Bayar, 2006, 261).

⁸ Aksan'ın "dilin birimlerinden biri" ifadesi ile tam olarak neyi kastettiği açık değildir.

Arap gramerinde isim, fiil, harf (tek başına bir anlam taşımayan unsurlar) ve edat türünden tekil lafızlara kelime denir. Yine, alfabenin her bir harfine kelime dendiği gibi, **bütünüyle bir kelâm, kaside veya hutbe de mecazen kelime olarak adlandırılır.**

Kur'an'da kelime öncelikle "söz, kelâm" şeklindeki sözlük anlamıyla Allah'ın söz ve ayetleri, insanların sözleri, hatta onların küfrünü beyan eden ifadeleri için kullanılmıştır. Öte yandan Allah'ın kullarına yönelik emirleriyle bazı mucizeleri gerçekleştiren tekvini emirleri de kelime ile anlatılmıştır.

Yine Kur'an'da üç yerde Hz. İsa'nın "Allah'tan bir kelime" olduğu ifade edilmiştir. İslam literatüründe özellikle de tasavvufta, kelime'nin, bu anlamı ile kullanımı yaygındır. Taayyün eden mahiyet, ayn, hakikat, varlık gibi her şey bir kelimedir. Bunların bâtinî olanlarına "mânevî / gaybî kelime", zâhirî olanlarına "kelime-i vücûdiyye", mücerred olanlarına "kelime-i tâmmе" adı verilir (bk. Sinanoğlu, 2002).

Genel Türkçe Sözlükleri de söz konusu göstergeler için hemen hemen yukarıdakilere benzer anlamları kaydeder (bk. <http://www.tdk.gov.tr>; <http://www.lugatim.com>).

Görüldüğü üzere, teorikte/temelde kelime tekil, kelam çoğul olsa da; uygulamada kelime, küçükten büyüğe türlü dilsel birimleri karşılayacak şekilde kullanılmakta, kapsam itibariyle aşağı yukarı kelam ile eşdeğer bir keyfiyet arz etmektedir⁹.

Şimdi yukarıdaki soruya tekrar dönelim: Sözcük göstergesi, Aksan'ın işaret ettiği üzere anlamsal açıdan söz ile omuz omuza gelerek "bütün bir tümcenin" yerini tutacak duruma erişmiş midir?

Bu soruya bugün için olumlu bir cevap vermek mümkün görünmemektedir. Zira "bütün bir tümce"ye sözcük demek, bir Türkçe konuşuru için henüz hazmedilecek bir tanımlama değildir. Sözcük'ün küçültmeli yapısı buna manidir. Aynı sebeple, sözcük ile söz'ün karşıtlık ilişkisinin, kelime ile kelam arasındaki ilişkiye benzer bir duruma evrilmesi de mümkün görünmemektedir. Çünkü kelime aslen tekil olsa da, üzerinde anlamını sınırlayıcı somut bir işaretleyici taşımadığından kendi çoğulu olan kelam¹⁰ ile aynı mana tabakalarını işaretleyebilmektedir. Oysa sözcük böyle değildir, ondaki "+c ü k" işaretleyicisi, sahip olduğu ses değeri ile adeta söz göstergesini manen kesmekte ve küçültmektedir. Hal böyle olunca sözcük, anlamsal kuşatıcılık bakımından kelime'den daha düşük bir hüviyet arz etmektedir. Herhalde bu sebepten olsa gerek, bazı genel Türkçe sözlükleri, kelime için hem söz hem de sözcük anlamlarını verirken sözcük için sadece kelimeye atıf yapmakla yetinmişlerdir (bk. <http://www.tdk.gov.tr>; <http://www.lugatim.com>).

Bu cümleden olarak, kelime ile sözcük'ün kullanım keyfiyetlerine dair şunları da kaydetmekte yarar vardır:

Sözcük, kelimenin eşdeğeri olarak üretilmiş olsa da onun imgesel değerini tam olarak karşılayamamaktadır. Örneğin, İslam literatüründe bir benzetme ilgisi ile evrendeki varlıklar için kullanılan kelime-i kudret (kudret kelimesi), kelime-i hikmet (hikmet kelimesi), kelimetullah (Allah'ın kelimesi) gibi imgeleri hikmet sözcüğü, kudret sözcüğü, Allah'ın sözcüğü şeklinde ifade etmek gramerce mümkün olsa da imgesel dil açısından uygun düşmemektedir.

Yine, kelime-i tevhid¹¹, kelime-i şehâdet¹² gibi ifadelerde kelime, cümle karşılığı olarak kullanıldığından onu sözcük ile değiştirmek mümkün görünmemektedir.

Aynı şekilde, "kelimesi kelimesine" ifadesi, "sözcüğü sözcüğüne" şeklinde değiştirildiğinde kalıp ifadedeki kıvam tam olarak kendini muhafaza etmemektedir.

Sonuç olarak; sözcük, dilin tabii seyrinde ürememiş, yabancı kabul edilen kelime'yi saf dışı bırakma amacı ile suni olarak üretilmiştir. Ancak ne kelime saf dışı kalmış ne de sözcük her yönü ile kelimeye eşdeğer bir hüviyet kazanabilmiştir. Hâlihazırda iki gösterge, yarı eşdeğer unsurlar olarak günlük dilde varlıklarını sürdürmektedir.

Sözcük'ün kelime ile olan ilişkisi kadar söz ile olan ilişkisi de önem arz etmektedir. Zira sözcük sözden üremekle birlikte yer yer onun müteradifi olarak da kullanılmaktadır. Bu ilişkiyi de, "Her sözcük, sözdür; ancak her söz, sözcük değildir." şeklinde formüle etmek mümkündür.

Söz, sözcük ve kelimenin kullanım sıklığına dair bilgi ile bu konuyu tamamlayalım.

⁹ Şüphesiz farklı göstergelerin birbirinin yerine kullanılması, bir kavram karmaşasını ve dolayısıyla tartışmayı da beraberinde getirir. Kelime, kelam kavil gibi göstergelerin anlamsal sınırları yeterince belirli olmadığından söz konusu göstergelerin anlamsal farkları gerek dil gerek kelam bilgileri arasında tartışma konusu olmuştur (Sinanoğlu, 2002).

¹⁰ "Kelimat" biçiminde çokluk bilgisi daha belirgindir.

¹¹ "Kelime-i tevhidin aslı 'lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah' cümlelerinden ibaret olup 'Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir' şeklinde Türkçeye çevrilir." (Kelpetin Arpağuş, 2002).

¹² "Kelime-i şehâdet (kelimetü'ş-şehâde) İslâm dininin beş temel esasından birincisi olup 'tanıklık etme ifadesi' demektir. Dinî bir terim olarak, 'Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in, onun kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanır, sözle de ifade ederim' anlamına gelen 'Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlüh' cümlesinin yerine kullanılır." (Çelebi, 2016).

Günümüz Türkiye Türkçesinin 24 yıllık dönemindeki (1990- 2013) çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren ve kullanıma açık 3. sürümü 50 milyon sözcükten müteşekkil olan Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)'ne göre söz konusu unsurların kullanım sıklığına dair bilgi aşağıdaki gibidir:

	Metin sayısı	Görünme	Frekans
Sözcük	716	1772	34.97
Kelime	1060	3073	60.64
Söz	3673	36722	724.61

(bk. Aksan vd., 2012/ <https://v3.tnc.org.tr/>).

3.2. Gramatikal Hüviyeti

Gramer öğretiminde sözcük ve kelime göstergeleri genel olarak eşdeğer unsurlar olarak kullanılır¹³. Sözcük ve kelime kadar yaygın olmamakla birlikte aynı kavrama işaret etmek üzere söz ve sözlük birim /sözcük birim terimlerinin kullanımına da rastlanır. Tek gösterilen için birden çok gösterenin kullanımı bir terim karmaşasına neden olsa da asıl sorun, aynı gösterilen için gramatik olarak üzerinde mutabık kalınan kavramsal bir sınırın çizilememesinde yatar.

Bu durum, anlam ve şekilce birbirinden az veya çok farklı binlerce birime uyabilecek bir tanım elbisesi dikme zorluğundan kaynaklanır. Zira öyle bir elbise olmalı ki; *de, ile ve; ne, niye, niçin, kim; biri, bazıları, herkes; bostan, bostancı, bostancıbaşı, meryemana eldiveni, kaptıkaçtı, külbastı, dua et-, yüz ver-, el aç-...* gibi yüzlerce farklı tabiata uysun. Bunun zorluğu aşikârdır. Ancak zorluk bununla sınırlı değildir. Zira bu birimler, sözlükte durdukları gibi durmazlar çoğu zaman. Aldıkları münasebet ekleri ile türlü maske ve kılıklarla kullanım sahasına çıkarlar.

Örnek olarak; *Ali, kitaplık, sen, yap-* kelimeleri ile bir cümle kuralım:

Ali, kitaplığını sana mı yaptırdı?

Görüldüğü üzere, Ali'nin dışındaki unsurlar cümle unsuru olarak sözlüksel görünüşlerinden farklı şekillere girdiler. Bu halleri ile değerlendirildiklerinde şu sorulara cevap vermek gerekir:

1. Bu cümle kaç sözcükten oluşmaktadır? Beş mi, dört mü? Yani ayrı yazılan "mı" da bir kelime midir? Ya da sözcük elbisesi bu unsurların hepsine aynı derecede uymakta mıdır?
2. Cümlede aralarında boşluk bulunan unsurlardan her biri sözcük sayılacak mı? Sayılacaksa, *kitaplığını, sana, yaptırdı* şekillerine sözlükte rastlamak mümkün müdür?

Türkçe dil bilgisi öğretiminde çekimli unsurların sözcük olarak değerlendirildiği bilinen bir gerçektir. Bunun için onlarca örnek verilebilir. Biz sadece 2017 yılında çıkmış şu YGS (Yüksek Öğretime Geçiş Sınavı) sorusu ile yetinelim:

"Son zamanlarda genç yetişkin edebiyatının hızla **filizlendiği** (I) söylenebilir. J. K. Rowling'in *Harry Potter* kitaplarıyla **canlanan** (II) ve S. Meyer'in *Alacakaranlık* serisinin, kelimenin tam anlamıyla **parlattığı** (III) kahramanlarla devam eden süreç, özellikle S. Collins'in *Açlık Oyunları*'yla **taçlandırdığı** (IV) yoldan ilerliyor. Bu sürece yüksek bütçeli ve beyaz perdenin genç yıldızlarıyla renklenmiş uyarılma filmlerin etkisi **inanılmaz...** (V)

Bu parçadaki **altı çizili sözcüklerden** hangisi mecaz anlamda kullanılmamıştır?

- A) I   B) II   C) III   D) IV   E) V" (<https://dokuman.osym.gov.tr/>).

Soruda *filizlendiği, canlanan, parlattığı, taçlandırdığı* ve *inanılmaz* unsurlarının hepsi sözcük olarak tavsif edilmiş görünmektedir.

Bu tür çekimli unsurların sözcük olarak kabul edilmesi özellikle kimi kiplik yapılarda izahı zor bir hal alır:

Kim bilir, gele de bilir, gelmeye de bilir.

Belli mi olur, kala da bilir, kalmaya da bilir.

İyi değil miymişler?

Bunu bilmezler miydi?...

¹³ Kelime ve sözcüğün kullanımına dair tutumlar farklılık gösterir. Kimi metinlerde her ikisine de yer verilirken kimisinde birinden yana tercih kullanılır. Örneğin; MEB 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile YÖK tarafından hazırlanan Türkçe Öğretmenliği Lisans Programı Ders İçerikleri dosyalarında hem sözcük hem de kelime terimleri kullanılırken yine MEB tarafından hazırlanmış olan 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nda sadece kelime terimine yer verilir (<http://www.yok.gov.tr/documents>; <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>).

Gele de bilir; gelmeye de bilir; belli mi olur; kala da bilir; kalmaya da bilir, iyi değil miymişler?; bilmezler miydi? gibi cümle değerindeki çok elemanlı birimlerin, teklik ve küçüklük ifade eden söz+cük zarfına sığması kolay bir iş olarak görünmemektedir.

“Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme” adlı çalışmalarında konuyu etrafıca irdeleyen Kurudayıoğlu ve Karadağ, kelimenin kavramsal sınırını çizmede şekil, anlam, hem şekil hem anlam esaslı olmak üzere üç farklı yaklaşımın öne çıktığını belirtirler.

Üç yaklaşımın da kimi zayıf yönlerinin olduğunu ifade eden araştırmacılar, sonuç olarak kelimenin gramatikal sınırını şöyle belirlerler:

“Çekim unsurları çıkarıldığında, anlam ile biçimin kesiştiği ilk nokta. Kesişme bazen kelime kökünde, bazen kelime gövdesinde bazen de birleşik kelime tabanında gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan kelime, anlamı veya görevi bulunan, çekim ekleri ile işlenmeye hazır tabandır¹⁴. Dolayısıyla, taban, kök ya da gövde olabileceği gibi birleşik yapılar şeklinde de karşımıza çıkabilir. Taban kavramı kelimenin biçim ve anlam yapısını da birlikte ortaya koymaktadır.” (2005: 305).

Kelime/sözcük gösterenleri ile etiketlenmiş ancak birbirinden hüviyetçe çok farklı unsurların hepsine uyabilecek dört başı mamur bir tanımın zorluğu ortada iken araştırmacıların bu zoru başarma gayreti dikkate değerdir. Ancak sorunun büsbütün çözüldüğünü, kelimenin kavramsal kaydının tam olarak sağlandığını söylemek de güçtür. Zira hem “ki” hem de “imambayıldı” gibi uç kimliklerdeki unsurların hepsine uyan efradını cami bir tanım yapma hassasiyetinden kaynaklanan “*anlamı veya görevi bulunan*” ifadesindeki karşıtlık bilgisi, aynı zamanda şu tür soru(n)lara zemin oluşturur:

-Acaba görevli kelimeler büsbütün anlamsız mıdır veya anlamlı olanlar görevsiz midir?

-Şayet görevliler anlamsızsa onları, anlam’la özdeşleşen ve dilin anlamlı en küçük yapı taşları olarak şöhret bulan kelime’yle etiketlemek ne derece doğrudur?

Bize göre, görevsiz hiçbir dil unsuru olmadığına göre, tanımda “görevli” ifadesine yer verilmesi ve/veya görev’in bir grup kelimeye hasredilmesi, tanım’ın, ağıyarını mani olma özelliğine hanel verir. Aynı şekilde anlam’ın da bir grup kelimeye hasredilip, diğer bir grubun hem anlamsız hem de kelime sayılması da çelişkili bir durum oluşturur¹⁵.

Bu arada, kelime/sözcük, taban olarak sınırlandırıldığında dil bilgisi öğretiminde yaygın olarak kelime/sözcük olarak nitelenen çekimli unsurları adlandırmak için doğan terim ihtiyacını da unutmamak gerekir.

4. Sözcük Türü

Bu başlıkta sırasıyla sözcük türü’nün Türkçe gramer eserlerinin içerik tanzimindeki yeri, tanımı ve işlenişi üzerinde durulacaktır.

4.1. Türkçe Gramer Eserlerinin İçerik Tanzimindeki Yeri

Sözcük türleri konusu leksikolojik, morfolojik, semantik ve sentaktik özellikleri olan çok yönlü bir konudur. Dolayısıyla konunun öğretimine kaynaklık eden gramer eserlerinde sözcük türlerinin nasıl konumlandırıldığı da önem arz etmektedir.

Türkçe gramer eserlerinin içerik tanziminde sözcük türlerinin yeri ile ilgili yaklaşımlardan bazıları şöyledir: Gramer konularını *Sesbilgisi, Yapıbilgisi, Sözdizimi* şeklinde başlıklandıran Banguoğlu (2000), sözcük türleri konusunu *Yapıbilgisi* bölümünde ele almıştır. Ediskun (1999), Hengirmen (1998), Demir- Yılmaz (2005), Eker (2006) gibi araştırmacılar da eserlerinde benzer bir içerik tanzimine gitmiş, sözcük türleri konusunu *Biçim Bilgisi* bölümünde işlemişlerdir.

Ergin (1985), dil bilgisini; *Sesler, Kelimeler (Ses Yapısı Bakımından Kelimeler, Şekil Yapısı Bakımından Kelimeler, Mana veya Vazife Bakımından Kelimeler), Kelime Grupları ve Cümleler* şeklinde ayırmış, sözcük türleri konusunu *Mana veya Vazife Bakımından Kelimeler* başlığında değerlendirmiştir.

¹⁴ Taban, çekim ekleri çıkarıldıktan sonra kelimenin geriye kalan kısmıdır. Bu kısım kök de olabilir gövde de. Her kök tabandır, ancak her taban kök olmayabilir (Taban teriminin dil bilgisi öğretiminde kullanımına dair ayrıntılı bilgi için bk. Karademir, 2016).

¹⁵ Benzer sorun, dil bilimin biçim birim eksenli kimi tasniflerinde de görülür. Örneğin, bir tasnife göre; biçim birimler, başta sözlüksel ve görevsel olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki grubun da her biri, kendi içinde özgür ve bağımlı olmak üzere iki zıt başlıkta ele alınır. İsim, sıfat, zarflar sözlüksel özgür (bağımsız); fiiller sözlüksel bağımlı birimlerdir. Edatlar, bağlaçlar, ünlemler zamirler vb. görevsel özgür (bağımsız); türetim ve işletim ekleri görevsel bağımlı birimlerdir. Ayrıca, bu tasnifte eklerin dışındaki birimler öncül, ekler ise ardıl birimler olarak değerlendirilir (bk. Adalı, 1979, 27).

Peki, ancak söz dizimsel düzlemde başka unsurlarla münasebete girdiklerinde gerçek hüviyetleri beliren sıfatların, zarfların bağımsız/özgür olduğu iddiası ne derece doğrudur? veya bunların dil bilimsel görevleri yok mudur? İsimlerin sonlarına gelip işletim ekleri gibi onlara söz içinde işlerlik kazandıran edatlara, öncül birim diyerek onları lokomotif olarak görmek isabetli bir yaklaşım mıdır? gibi sorular, bu tür tasnifleri de tartışmalı kılmaktadır.

Bilgegil (2009), *Söz Dizimi, Kelime Bilgisi ve Ses Bilgisi* şeklinde bir sıra takip etmiş, sözcük türlerini *Kelime Bilgisi* bölümünde işlemiştir.

Güneş (2002), *Ses Bilgisi, Ek Bilgisi, Kelime Bilgisi (Bağımsız Biçimler), Söz Dizimi Bilgisi* şeklinde bir tasnif yapmış, sözcük türleri konusunu *Kelime Bilgisi* bölümünde incelemiştir.

Özçelik-Erten (2011), dil bilgisini; *Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Kelime Bilgisi, Cümle Bilgisi* biçiminde bölümlenmiş, sözcük türleri konusunu *Kelime Bilgisi* bölümünde işlemişlerdir.

Bilgin (2006) ise eserinde *Anlambilgisi, Sesbilgisi, Biçimbilgisi, Sözcük Türleri, Tümcebilgisi, Anlatımbilgisi, Paragraf* şeklinde bir içerik tanzimine gitmiş, sözcük türlerini müstakil bir başlıkta ele almıştır.

Tümcenin Kurucuları, Ekler, Sözcük-Sözcük Türleri, Sözcük Öbekleri, Tümce, Tümcenin Ses Yapısı, Tümcenin Anlam Yapısı şeklinde bir tasnif yapan Koç (1996) da Bilgin gibi, sözcük türlerini ayrı bir başlıkta değerlendirmiştir.

İncelenen gramer eserlerine göre sözcük türlerinin şu başlıklarda işlendiği görülmektedir:

-*Biçim Bilgisi* başlığı,

-*Biçim Bilgisine* koşul/ karşıt olarak belirlenen *Mana veya Vazife Bakımından Kelimeler/ Kelime Bilgisi* başlığı,

-*Biçim Bilgisine* koşul/karşıt olarak belirlenen müstakil *Sözcük Türleri* başlığı.

Ayrıca hemen bütün gramer eserlerinin söz dizimi bölümlerinde de sözcük türleri kendi bağlamlarında anılmış, örneğin; isim tamlaması işlenirken isim, sıfat tamlaması işlenirken sıfat, bağlama grubu işlenirken bağlaçtan gerektiğinde söz edilmiştir.

Bu arada bazı Türkçe gramer eserlerinde *şekil bilgisi* ile *sözcük bilgisinin*, içerikleri farklı müstakil başlıklar olarak ele alınması da dikkat çekicidir¹⁶.

Bize göre, *Şekil/biçim bilgisi* ile *sözcük/kelime bilgisinin* koşul ve/veya karşıt kavramlar farz edilerek tasnife esas alınması önemli bir sorundur. Zira *şekil/biçim bilgisinden* kasıt, sözcüğün *yapı bilgisidir*. *Yapı bilgisi, sözcük bilgisine* koşul ve/veya karşıt değil, onun bir alt başlığı mahiyetindedir.

Sözcük bilgisi, sözcüğün ses, anlam, işlev/tür bilgisinin yanı sıra *yapı bilgisini* de kapsamaktadır. Dolayısıyla söz(cük) bilgisinin ana başlık (çatı terim) olarak alınıp diğer bilgilerin bu başlıkta işlenmesinin daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

4.2. Tanım, Tasnif ve İşlenişi

a. Tanımı

Dil bilgisi/dil bilim terimleri sözlüklerinden örnek olarak alıntılanan sözcük/kelime türü teriminin tanımları aşağıdaki gibidir:

Topaloglu, 1989	<i>Kelime türü (Osm. aksâm-ı kelâm) Nitelikleri, biçimleri ve görevleri bakımından kelimelerin ayrıldıkları çeşitlerden her biri.</i>
Korkmaz, 2003a	<i>Kelime türü (Alm. wortart redeteile, Fr. partie du discours, İng. part of speech, Osm. aksâm-ı kelâm) Yapıları, görevleri ve nitelikleri bakımından kelimelerin, cümle içindeki işleyişlerine göre ayrıldıkları her bir bölüğü.</i>
Vardar vd.,1998	<i>Sözcük türü (İng. part of speech): Nitelikleri, biçimleri, işlevleri, açısından geleneksel olarak sözcüklerin ayrıldıkları ulamların her biri. (...) Bulanık ölçütlere dayanan sözcük türü kavramı yerine, XX. yüzyıl dilbiliminde biçimsel sınıf, dağılımsal sınıf vb. kavramları yeğlenmektedir.</i>
İmer vd., 2011	<i>Sözcük türü (part of speech) biçimbilim Bir sözcüğün ait olduğu dilbilgisel ulam.</i>

Genel bir değerlendirme ile bu tanımlardan şunlar anlaşılmaktadır: “Sözcük türü” bir dil bilgisel kategoridir/ulamdır ve bu kategorinin belirleyicileri kelimenin; yapı/biçim, nitelik, işlev/görev özellikleridir.

Tanımların bina edildiği biçim, nitelik ve görev’den kastın ne olduğu ise tam olarak açık değildir. Örneğin, bu özellikler, Korkmaz’ın (2003a), “*Cümlede bir duyguyu, bir düşünceyi bir hükmü tam olarak anlatabilmek için kullanılan kelimelerin cümle bilgisinde aldıkları adlar.*” şeklinde tanımladığı cümle öğeleri için de geçerli olabilir. Vardar ve arkadaşları da (1998) açıklamalarında bu ölçütlerin bulanık olduğunu ifade etmişlerdir.

¹⁶ YÖK Eğitim-Öğretim Daire Başkanlığınca Türkçe öğretmenliği bölümlerinde uygulanmak üzere hazırlanan müfredatta da Türkçe dil bilgisi öğretimi, her biri bir önemlik olmak üzere *Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Sözcük Bilgisi ve Cümle Bilgisi* şeklinde bölümlenmiş, sözcük türleri konusu hem *Şekil Bilgisi* hem de *Sözcük Bilgisi* başlığında verilmiştir (<http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/>).

b. Tasnifi

Evren, isim (varlık) ve fiil ilişkisinde var olmuş, varlığını bu ilişkide sürdürmektedir. Allah yaratır, Güneş doğar, Dünya döner, rüzgâr eser, yağmur yağar, kuşlar uçar, insan güler vs.

Bu iki unsur dilin de temelini oluşturur. Dolayısıyla dilin temel unsurları ontolojiktir. Bu ontolojik gerçekliği kabul etmeyen araştırmacı hemen hemen yoktur. Bu gerçeklikten hareketle genelde, başta isim ve fiil olmak üzere iki tür sözcük belirlenir. Yaklaşım farklılıkları daha çok söz dizimsel düzlemde beliren görev adları ile ilgili olup çeşitli makalelerde ele alınmıştır (bk. Yener, 2007; Delice, 2012).

Söz konusu yaklaşım farklılıklarını göstermek üzere aşağıda bazı tasnif örnekleri sunulmuştur:

Araştırmacı	Tasnif	Toplamda belirlenen sözcük türü sayısı
Banguoğlu (2003: 152)	Tabii sınıflama: 1. isim, 2. fiil	8
Ergin (1985: 216-373)	Mantki sınıflama ¹⁷ : 1. ad, 2. sıfat, 3. zamir, 4. zarf, 5. takı, 6. bağlam, 7. ünlem, 8. fiil	8
Delice (2012: 32-34) ²⁰	1. Sözlüksel Anlamlı Sözcükler (1.isim 2. zamir, 3. sıfat, 4. zarf, 5. asıl fiil; 2. Dilbilgisel Anlamlı Sözcükler (1. yardımcı fiil, 2. çekim edatı (ilgeç), 3. bağlama edatı (bağlaç), 4. ünlem edatı (ünlem), 5. pekiştirme edatı	10
Yılmaz (2014: 92-93)	1.Genel sözcükler: 1.1. zorunlu (temel) sözcükler: eylem, ad 1.2. seçimlik (yardımcı) sözcükler: a. tasviri (betimleyici) sözcük: sıfat b. açıklayıcı (belirleyici) sözcükler: belirten, zarf c. İlişkilendirici sözcükler: bağlaç, edat d. yerine geçici sözcük: zamir 2. Özel sözcükler: ünlem, yansıma sözcük	10
Yener (2007: 621)	1. ad, 2. eylem	2

Tablodaki bilgilere göre; temelde isim ve fiil olmak üzere iki tür sözcük konusunda ittifak vardır. Sözcük-sözcük ilişkisinde oluşan kimlikler konusundaki teşhis ve tasniflerde de Yener'in tasnifi hariç, ciddi bir farklılık gözlenmemektedir. Zira, farklı adlandırmalar olsa da isim, fiil, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem olmak üzere sekiz sözcük türü, örnek tasniflerin hepsinde de mevcuttur. Delice, klasik tasniften farklı olarak yardımcı fiil ve pekiştirme edatını; Yılmaz ise, belirten²¹ ve yansıma sözcük türlerini ekleyerek sözcük türü sayısını ona çıkarmışlardır.

Yener, yaygın sözcük türü tasnifinden farklı bir tasnif ortaya koymaya çalışmış, sadece isim ve fiilleri sözcük türü olarak kabul etmiştir. Klasik tasniften büsbütün farklı bir tasnif ortaya koyma iddiası taşıdığı için Yener'in tasnifi üzerinde durulacaktır.

Konuyu etraflıca tartışan Yener'e göre sözcük türü terimi sözcüklerin statik kimlikleri ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında sadece isim ve fiil olmak üzere iki tür sözcük vardır. Klasik dil bilgisinde sözcük türü olarak yapılan sınıflama sözcüklerin dinamik durumları ile yani sözcük-sözcük ilişkisinde beliren görev adları ile ilgilidir.

Araştırmacıya göre, sözcükler arası bağlantıda biri *tümcedeki görev* diğeri *dilsel görev* olmak üzere iki tür görev söz konusudur. Sözcükler *tümcedeki görevlerine* göre özne, nesne, yer tamlayıcısı, belirteç tümleci, yüklem; *dilsel görevlerine* göre ise adıl, önad, belirteç, ilgeç, bağlaç ve ünlem adlarını alır.

Araştırmada dikkat çekilen bir husus da genel Türkçe sözlüklerde tür bilgisinin yer alma şekli ile ilgilidir. Yener'e göre sözcükler temelde sadece ad veya eylem olarak etiketlenmeli, daha sonra 'önad', 'belirteç' vb. kullanımları örneklendirilmelidir.

Araştırmada öne sürülen sözcük-sözcük ilişkisinde beliren gramatikal roller ile sözcük veya sözcük gruplarının yüklemle ilişkisinde oluşan rollerin birbirine karıştırılmaması gerektiği görüşüne katılıyoruz. Yine, tür bilgisinin sözlüklere taşınma şekli ile ilgili teklifi de önemli buluyoruz.

¹⁷ Kelimelerin söz içindeki işleyişlerini esas alan sınıflama.

¹⁸ Vasıf ve belirtme isimleri.

¹⁹ Zaman, yer, hal ve miktar isimleri.

²⁰ Delice'ye göre, "Cümle yokken tek temel sözcük vardır; o da şey, kavram ve eylemlerin adı olan *isim*'dir. İsimlerin cümle içindeki kullanılışlarının dilbilimsel adı zaten *sözcük türleri*'ni oluşturur."

²¹ Yılmaz, Türkçedeki belirtenleri şu üç gruba ayırır: 1. Sayı belirtenleri, 2. Konum (gösterme) belirtenleri, 3. Oran belirtenleri (2014: 18).

Ancak araştırmanın temel tezi durumundaki *tümcedeki görev, dilsel görev* şeklindeki ayırım ve terimlendirmeyi şu açılardan sorunlu buluyoruz:

“Dilsel” ve “tümcedeki” sıfatlarının ikisi de kuşatıcı sıfatlar olup, araştırmacının kastettiği ayırımı yeterince yansıtamamaktadır. Zira sestem cümle üstü birimlere kadar bütün birimler dil içinde bir görev görürler ve bütün bu görevler *dilsel görev* sayılabilir. *Tümcedeki görev* ifadesi, *dilsel görev* ifadesine nazaran dar kapsamlı olsa da benzer durum onun için de geçerlidir. Zira sözcük/sözcük grubu-yüklem ilişkisinde beliren roller gibi, sözcük-sözcük ilişkisinde beliren roller de çok defa cümle içinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla “tümcedeki görev” ifadesinin cümle öğelerine hasredilmesi de dil bilgisi öğretiminde kolay kanıksanacak bir ayırım olarak görünmemektedir.

Diğer bir sorun ise *sözcük türü-dilsel görev* ayırımının uygulanabilirliği ile ilgilidir. Temel türlerin isim ve fiil olduğu konusunda aşağı yukarı bir ittifak olduğu daha önce ifade edilmişti. Konunun öğretiminde isim ve fiilin temel türler olduğu bilgisi verilebilir. Ancak, bir cümledeki sözcüklerin görev adları belirlenirken isim ve fiilin sözcük türü, diğer unsurların dilsel görevli olduğunu kavratmanın ve bu ayırımı sürekli zihinlerde canlı tutmanın zor olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Yener’in, tasnifinde ad ve fiili dilsel görev adları arasında saymayıp örnek çözümlenmelerinde sayması da bu ayırımın güçlüğünü gösterir niteliktedir.

c. İşlenişi

Sözcük türlerinin öğretimine kaynak teşkil eden gramer eserlerinde tekli kelime tabanlarının yanı sıra çok defa çekimli kelimeler ile kelime grupları da sözcük/kelime türü başlığında değerlendirilir. Bu durum, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirir.

Çekimli unsurların durumuna yukarıda değinildiği için burada daha çok kelime grubu keyfiyetindeki birimlerin, kelime/sözcük türü başlığında değerlendirilmesi meselesine değinilecektir.

Gramer çalışmalarında kelime türü olarak değerlendirilen örneklerden bazıları şöyledir: *Türk Dil Kurumu, Sinekli Bakkal, Ahmet Mithat Efendi: isim; nice nice başarılar, katar katar develer, ne türlü davranış?, adam gibi adam, dokuz yüzer ceviz, on bin altı yüz kırk kilo, dalgaların kırdığı yer, sana son yazdığım zaman, geniş yüzlü... bir çocuk: sıfat; Allah aşkına!, hadi canım sen de!, vah vah, tangur tungur, muril muril, şakır şakır: ünlem; amma velakin, her nedense, buna rağmen, bununla birlikte, böyle olsa da, bu yetmezmiş gibi, üstüne üstlük: bağlaç; görmüş idiysem, çalkandım durdum..., gidemez oldum... savruldu gitti, anlamış bulunmaktasınız, lütfetmiş olursunuz, akıl fikir danışır oldu, uyuyor olmalı, ağlayacak gibi oldum, hata etmiş olabilirim: fiil; öğretmen değil miymişim: ek fiil* (bk. Hatiboğlu, 1969; Gencan, 1979; Atabay vd., 1983; Korkmaz, 2003b; Özçelik ve Erten, 2012; Demirci, 2015; Demir, 2018).

Kelime gruplarının sözcük türü olarak gösterilmesi durumu, zarf türünde daha yaygın ve karmaşık bir hal alır.

Örneğin Eliaçık, şu tür örnekleri klişe zarflar başlığında değerlendirir: *alâ tarîki'l-muvâza'a (danışıklı olarak, zâhiren), alâ vechi'l-icmâl (özetle, özet şeklinde), ber-karâr-ı sâbık (önceki karar üzere), bi-inâyeti'llahi te'âlâ (Allah'ın yardımıyla), bi-vechin mine'l-vücûh (herhangi bir şekilde), güneş gibi zâhir iken (güneş kadar açık), bi-eyyi tarikin (vechin) kân (herhangi bir şekilde), çend mâhdan berü (birkaç aydır)* (2012, 92-122).

Benzer; çok samimi olarak, şaşırtıcı biçimde, aksi gibi, hayretler içinde, her halükarda gibi örnekleri “tutum zarfları” başlığında ele alır (2013, 76-84).

Karpuz; *Daldırın elinizi onun özdeyiş dağarına, her duruma uygun formüller bulabilirsiniz. (şart işlevinde); Kaldır dediniz de kaldırmadım mı? (sebeup işlevinde); Ekmeği doğradın da çal kaşık ettin mi, oooh! (zaman-niteleme işlevinde) örneklerini zarf olarak kabul eder* (2013, 15 vd.).

Zarf’ın hem çok yönlü bir kelime türü hem de cümle ögesi (zarf tümleci) olarak işlev görmesi, hüviyetini tartışmalı hale getirir.

“Türkiye Türkçesinin pedagojik gramerlerinde, “zarf / belirteç” terimi, bir kelime çeşidinin adı mı, yoksa kelimelerin ve kelime gruplarının söz dizimindeki görev adı mı?” sorusunu soran Demir’e göre, zarf; bir kelime çeşidi değil, bir görev adıdır. “Zarf” diye bir kelime yok, “zarflık” görevi vardır. Bu görevi yapan unsur bir kelime veya kelime grubu olabilir. Dolayısıyla onu kelime çeşitleri kategorisinden çıkarmak gerekir²² (Demir, 2003, 407-423).

²² Demir’e göre, “Zarf / belirteç” ile birlikte “zarf tümleci / belirteç tümleci” “dolaylı tümlec / yer tamlayıcısı” terimlerini de gramer terimleri arasından çıkarmak gerekir. Bu terimlerle karşılanan öğelerin hepsine genel olarak “tamlayıcılar” adı verilmeli; bu tamlayıcılar cümledeki kullanım amaçlarına göre ayrı ayrı isimlendirilmelidir: Yer bildirmek amacıyla kullanılmışsa “yer tamlayıcısı”, zaman bildirmek amacıyla kullanılmışsa “zaman tamlayıcısı”, beraberlik bildirmek amacıyla kullanılmışsa “beraberlik tamlayıcısı” vs. (Demir, 2003, 407-423).

Konuyla etraflıca ele alan Karpuz da zarfların söz dizimsel boyutta ortaya çıkan unsurlar olduğunu, dolayısıyla bir kelime çeşidi sayılamayacağını kaydeder. Karpuz'a göre *birleşik zarf* terimi, sadece ikilemeli yapılarla sınırlandırılmayıp benzer işlevli olarak birden çok sayıda kelime, kelime grubu ve cümlecikten oluşan bütün zarflar için de kullanılırsa sorun çözülmüş olur (2013, 15 vd.).

Zarf'ın kavramsal çerçevesini benzer şekilde çizen araştırmacılarından biri de Turan'dır. Araştırmacıya (1998) göre, zarfların isim dışında bütün cümle unsurlarını açıklıyor olması yani çok geniş bir fonksiyona sahip bulunması bu fonksiyonlara sahip birçok gramer yapısını bir anda zarf sınıfına sokar. Esasen zarf bir anlam sınıfıdır. Türkçede zarfın standart bir yapısı yoktur. Sıfatlar, çekim ekleri, tekrar grupları, edatlar, son çekim edatları, zarf-fiiller ve sıfat-fiiller cümlede zarf olarak görev alabilirler. Bu bakımdan Türkçedeki belirli sayıda basit zarflar dışında birçok morfo-sentaktik yapı, zarf anlamlarını üstlenirler.

Yukarıda belirtildiği üzere, söz gruplarının kelime türü başlığında değerlendirilmesi en çok zarf türünde kendini gösterse de, sorun, hemen hemen bütün sözcük türleri ile ilgilidir.

Pek çok dilcinin, kelime çeşitlerine örnek verirken kelimeler arasında, kelime gruplarına da yer verdiğini belirten Özmen, bu durumu, "Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine" adlı çalışmasında etraflıca ele alır. Özmen'e göre, bir kelimenin sürekli veya yaygın olarak hep aynı ulamda kullanılmasıyla, geçici olarak, başka bir ulamda kullanılması aynı şey değildir. Dolayısıyla gerek geçici olarak birbirinin yerine kullanılan kelime türleri gerekse iki veya daha fazla kelimedenden oluşan, ancak birleşik kelime olmayıp kelime grubu veya cümle değerinde olan unsurlar için, isim, sıfat, zarf, zamir, fiil, ünlem, bağlaç ve edat dışında farklı terimlere ihtiyaç vardır.

Özmen'in teklifi şöyledir: Geçici olarak birbirlerinin yerine kullanılan kelime türleri için mevcut terimleri çağrıştıracak biçimde, *isimsi, sıfatımsı, zamirimsi, zarfımsı, ünlemsi, edatımsı ve bağlacımsı* terimleri; kelime türü görevinde kullanılan kelime grupları ve cümleler için ise *isimlik, sıfatlık, zarflık, bağlaçlık, ünlemlik ve fiillik* terimleri kullanılmalıdır.

Bu terimlendirmeye göre; "Ey Türk Gençliği!" ünlem değil, *ünlemlik*, "Mehmet!" seslenmesi ise *ünlemsi'dir*. "Geliyorum" ifadesi de "Yardım ettik." ifadesi de, cümle açısından yüklem; ancak, "gel-" fiil, "yardım et-" söz dizimi açısından birleşik fiil, yüklem içerisindeki işlevi bakımından "fiillik"tir. Yine "Masadakini getir." cümlesinde, "masadaki" *zamirimsi*, "Masanın üstündekini getir." cümlesinde, "masanın üstündeki" *zamirlik*'tir... (1999, 111-125).

Bütün bu görüşlere, başkalarını da eklemek mümkündür. Ancak sözcük türlerinin işlenişinde karşılaşılan temel sorunları ortaya koyma açısından bu bilgilerin yeterli olduğunu sanıyoruz.

5. Tartışma ve Sonuç

Tabiatları değişken dil birimlerini belli sayıdaki terim kalıplarında dondurmak mümkün olmadığından ve herkes, her terimi aynı derecede benimseyemediğinden terim eksenli sorunların her daim az veya çok var olacağı açıktır.

Bununla birlikte terim sorunu, tabii bir olaydır deyip dil bilgisi öğretimini büsbütün bir terim karmaşasına teslim etmek de makul bir yol değildir. Şayet mevcut terim karmaşasını bir derece azaltacak ve dil bilgisi öğretimini daha sağlıklı bir zeminde işlemeye imkân sağlayacak araçlar varsa, bu araçlar işe koşulmalıdır.

Bu konuda gerekenin yeterince yapılabildiğini söylemek güçtür. Türkçe dil bilgisi öğretiminde sestem cümleye, hemen her basamakta bir dizi terim/tasnif sorununun devam ettiği, hem öğrencilerin hem de öğreticilerin bu sorunun yorgunu olduğu söylenebilir.

Sorunlu ve dolayısıyla tartışmalı konulardan biri de bu çalışmaya konu olan sözcük teriminin kavramsal değeri ve sözcük türlerinin tasnifi meselesidir. Özellikle sözcük'ün tam bir tanımının yapılamaması, hem sözlük birimlerin hem de sözcük biçimlerin dil bilgisi kitaplarında sözcük türü olarak tasnif edilip adlandırılması ve birden fazla sözcükten oluşan söz dizimsel unsurların sözcük türü sınıfına dâhil edilmesi, ciddi bir öğretim sorunu olarak kendini gösterir.

Çalışmada ulaşılan veriler değerlendirilmiş, sözcük eksenli terim ve tasnif sorununun başlıca nedenleri şöyle belirlenmiştir:

1. Sözcük'ün suni üretimi: Türkçede söz, kelime, kelam, laf, lafız vb. aynı veya benzer kavramları işaretleyen birçok gösterge varken özellikle kelimeyi dilden atmak üzere sözcük üretilmiş ancak kelime dilde kalmaya devam etmiştir. Bu durum, bir ihtiyaca cevap vermek yerine, gereksiz bir terim çokluğuna sebep olmuştur.

Dilde anlamdaşlık/eşdeğerlilik, tartışmalı da olsa kabul edilen bir olgudur. Genel dilde anlamdaşlık tekrara düşmeyi önler, anlatım renkli kılar. Ancak terimler için bunu söylemek güçtür. Zira, terimler öğretim amaçlı özel sözcükler olup özenle belirlenmiş manaları çerçeveler. Terimlerin farklılaşması mananın farklılaşması demektir. Şayet anlamsal bir nüans yoksa, ne kadar farklı terim, o kadar da karmaşa ve öğretimde güçlük demektir.

Sözcük, gramer dilinde her ne kadar kelime ve yer yer söz ile müteradif olarak kullanılsa da, küçültmeli yapısı, her iki gösterge ile de tam eşdeğer olmasına engel teşkil eder.

Oysa suni müdahale olmasa, belki dilin tabii seyri içinde, bugün kelimenin tanımını zora sokan edat, bağlaç, ünlem gibi yarı anlamlı birimleri karşılamak üzere kelime'den kelimecik²³. veya söz'den sözcük yine de üreyecek ancak bu sefer ihtiyaç gereği gerçekleşen bu üreme, bir terim karmaşasına sebep olmak yerine, önemli bir anlamsal ayırtıyı etiketleme hizmeti görecekti.

2. Sözcük'ün (kelimenin) kifayetsizliği ve gramatikal hüviyetinin tam olarak tanımlanamaması:

Türkçe söz varlığı, o zamiri gibi tek sesli bir unsurdan mini metin değerindeki deyim ve atasözlerine değin geniş bir alanı kapsar. Benzer şekilde Türkçenin kelime/sözcük kadrosu da ve, de gibi yamak unsurlardan vurdu kırdı²⁴, imambayıldı gibi cümle değerindeki unsurlara değin farklı çap ve tabiattaki çeşitli unsurları içine alır. Bütün bu unsurları "kelime", özellikle de küçültmeli "sözcük" kabına sığdırmak kolay değildir.

Hele hele söz dizimsel düzlemdeki çekimli unsurların (*kitabını, arabalarıyla gelebilmiş miydin?*), geçici söz öbeklerinin (*koşarak gelen sarı gömleklili çocuk*) ve cümle içinde isim gibi davranan cümleciklerin (*Karşı apartmandan ne olur, kurtarın! / nidaları yükseliyordu.*), tanımı taban temelli yapılan (bk. Kurudayıoğlu ve Karadağ, 2005) sözcük/kelime kabına sığması çok daha zor görünmektedir.

Kelime/sözcük teriminin kapsam kabiliyetinin kendisine atfedilen dil birimlerini taşımaya yetmediğini, bu hali ile kelime için efradını cami tam bir tanım yapmanın olanaksızlığını çağdaş dil bilim de kabullenmiş durumdadır. Bu durumu Günay, şöyle ifade eder: "*Sözcüğün çok kesin bir tanımını yapmak zordur. Bunun nedeni ise farklı türeden sözcük örneklerinden yola çıkarak tümü kapsayıcı bir tanım yapmanın olanaksızlığıdır. (...). Çağdaş dilbilimcilerin çoğu sözcüğün kesin nitelikli bir dil birimi olmadığını savunmakta ve onun yerine, durumuna göre, anlambirim, dizim (Fr. syntagme), birleşkebirim (Fr. syntheme) kavramlarını kullanmaktadır.*" (2007, 25-26).

Bu gerçek ortada iken sözcük/kelime kavramına bina edilecek bir sözcük türü tanımlaması ve tasnifinin de daha başta sorunlu olacağı açıktır. Yukarıda sunduğumuz sözcük/kelime temelli tasnif örnekleri de bu durumu gösterir niteliktedir.

Peki, sözcük/kelime bilgisi üretim ve öğretiminin daha sağlıklı bir zeminde yürütülmesi için ne yapılmalıdır?

Bize göre; sözcük/kelime temelli klasik tanım ve tasnif yerine, söz temelli bir tanım ve tasnife geçilmesi, sorunu önemli ölçüde çözecektir.

Bizi bu kanaate sevk eden, söz'ün kapsam kabiliyeti, kavramsal kuşatıcılığıdır. Zira, söz'ün birinci anlamı, "Bir duyguyu, bir düşünceyi dile getirmek için ağızdan çıkan **sözcük**, **sözcük dizisi** ya da **cümle**" (ÖTS) şeklinde ifade edildiğine göre söz; kelime, kelime grubu ve cümleyi kapsamaktadır.

Söz temelli bir tanım ve tasnife geçildiğinde, sözcük temelli tanım ve tasnifte dışarda kalan veya tanım ve tasnifi zora sokan unsurlar kapsanmış olacaktır.

Böyle bir tercihte söz bilgisinin terimlendirmesi şöyle olabilir:

1. Kavramsal değer bilgisi

a. Tam sözler (dolu sözler/asıl sözler...): Bir bağlam olmadan da zihinde kavramsal değeri beliren sözlerdir: kedi, dağ, gel-, oku-...

b. Yarım sözler (boş sözler/yardımcı sözler/yamak sözler/sözcükler): Ses birimlerden ve eklerden farklı olarak, ayrı yazılan ancak zihinde somut veya soyut bir resim oluşturmayan, söz dizimsel düzlemde bağlamlarına türlü anlamsal nüanslar katan sözlerdir: de, ile, hey...

2. Yapı bilgisi

a. Kök sözler: Eş zamanlı bakışla daha küçük parçalara ayrılamayan nüve halindeki eksiz sözlerdir: el, kaş, kuş, koş, gel...

²³ Cumhuriyet Döneminin ilk gramer eserlerinden birini yazan Banguoğlu, zamanında bu mana ile "kelimecik" terimini kullanmıştır (2003: 152).

²⁴ Vurdu kırdı'nın kullanımına dair bazı örnekler: "Uzaktan görenler Diyarbakır için **vurdu kırdı fikrine** kapılıyor" (<http://izmir.imo.org.tr>, Erişim: 25.01.2019); Bizim sporumuz **vurdu, kırdı sporu** değil (<http://www.hurriyet.com.tr>, Erişim: 25.01.2019); "Türk insanı **vurdu kırdı izlemeyi** seviyor" (<https://www.yenisafak.com>, Erişim: 25.01.2019).

b. Basit sözcükler: çekimli veya çekimsiz kök sözcüklüdür²⁵: el, elini (uzat), ev, evime...

c. Türemiş sözcükler: Aldıkları eklerle kavramsal değerleri ve/veya bağlamsal görevleri değişen sözcüklüdür: gecelik, geceleyin (yola çıktı.), kalemlik, kalemle (yazdı.)...

d. Öbek (halinde) sözcükler:

d.1. Kalıcı öbek sözcükler (birleşik, kalıplaşmış, kaynaşmış sözcükler vs.): Bir kavramı karşılamak üzere birleşip kaynaşmış, sözlük anlamı olan sözcüklüdür: kuşburnu, devetabanı, ağaçkakan...

d.2 Geçici öbek sözcükler: Birden fazla sözün bağlam gereği bir araya gelmesiyle oluşan, cümle içinde tek söz gibi hareket eden ve çekimlenebilen söz takımlarıdır: arabanın kornası, koşarak gelen (çocuk), başı dumanlı (dağ)...

e. Cümle (halinde) sözcükler /cümleden sözcükler:

e.1. Geçici cümleler: Unsurları arasında kalıcı bir birliktelik bulunmayan, gizli veya açık bir yüklemle sahip sözcüklüdür: Kuşlar uçar. Mevsim bahardır, Haydi, gidelim...

e.2. Kalıcı/ Kalıplaşmış cümleler: Unsurlarının birlikteliği süreklilik arz eden cümle kuruluşundaki kalıp(laşmış) sözcüklüdür: İmambayıldı. Ben ağa, sen ağa; bu ineği kim sağa. Ayağını yorganına göre uzat. Deveye "inişi mi seversin, yokuşu mu?" demişler; "düz, yere mi (düze kıran mı) girdi?" demiş. Analı babalı büyüsün. Allahaismarladık...

3. Çekim durumu bilgisi²⁶:

a. Taban sözcükler (sözlüksel sözcükler): Çekim eki almamış kök veya gövde halindeki sözcüklüdür: kömür (isim tabanı), kömürlük (isim tabanı), uç- (fiil tabanı), taşlan- (fiil tabanı)...

b. Çekimli sözcükler (söz dizimsel sözcükler): Çekim eki almış sözcüklüdür: kitaplarımı..., odanı..., ...geliyorum...²⁷

4. Söz dizimsel görev bilgisi:

a. Söz/söz öbekleri-yüklem ilişkisinde beliren görev bilgisi (Yüklem esaslı görev bilgisi): Özne/fail ve tümleçler (Bu unsurların her biri basit, türemiş veya öbek halinde olabilir).

b. Söz-söz ilişkisinde beliren görev bilgisi (Tür bilgisi): isim, sıfat, zarf (Zarf'ta diğer söz türlerinden farklı olarak tür bilgisi ile ögelik bilgisi kesişebilir.), zamir, fiil, bağlaç, edat, ünlem. (Bu unsurların her biri basit, türemiş veya öbek halinde olabilir).

Bu görevlerin tespitinde öncelik cümle öğelerinin olmalıdır. Zira blok halinde çeşitli sözcükleri içeren cümlelerde söz ve söz öbeklerinin yüklemle ilişkisi belirlenmeden tür bilgisini tespitte çalışmak, çok zaman, hatalı adlandırmalara neden olur. Dolayısıyla bize göre, cümleyi oluşturan sözcüklerin tür tespitine geçmeden cümle öğelerinin tespit edilmesi daha isabetli yoldur.

Yukarıda sunulanlar, nihai bir terimlendirme için değil, söz esaslı bir terimlendirmenin sözcük/kelime temelli bir terimlendirmeye göre daha sağlıklı olabileceğini tartışmaya açmak içindir.

Nihai bir terimlendirme, konunun, bütün bileşenleri ile uygulamalı olarak yeniden derinlemesine ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Türkçede söz öbeklerinin tasnifi, söz öbeklerinin söz türleri ile ilişkisi, cümle öğelerinin tespiti, adlandırılması, türetim ve işletim eklerinin kimlikleri ve tasnifi gibi sorunlar büyük oranda çözüme kavuşturulmadan içine sinen bir söz ve söz türleri bilgisine ulaşmak da zor olacaktır.

Çalışmada bir kısmına işaret edilen tanım ve tasnif denemeleri de nazara alınarak konunun geniş çaplı bir araştırma ile yeniden ele alınmasını ümit ederiz.

KAYNAKÇA

- Adalı, Oya (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: TDK Yayınları.
Aksan, Doğan (1976). *Tartışmalı Sözcükler ve Özeleştirme Sorunu*. Ankara: TDK Yayınları.
Aksan, Y. et al. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kebealtı Yayınları.
Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
Bayar, Nevnihal (2006). *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Bayat, Fuzuli (2008). *Orta Türkçe sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
Bayat, Fuzuli; Aliyeva, M. Esen (2008). *Eski Türkçe sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
Benzer, Ahmet (2013). Farklı Bir Zarf Sınıfı: Tutum Zarfları. *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24: 76-84.
Bilgegil, M. Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
Bilgin, Muhittin (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayınları.

²⁵ Her kök halindeki söz, basittir, ancak her basit söz, kök değildir.

²⁶ Çağdaş dil bilim, taban halindeki sözcükler için sözlük/sözcük birim, çekimli unsurlar içinse sözcük biçim terimini kullanmaktadır (bk. Uzun, 2006: 20).

²⁷ Türkçe ek tasnifi ciddi kategorik sorunlar içermektedir. Çalışmamızın sınırını aştığından konunun tartışmalı yönlerine girilmemiş, klasik ek tasnifi üzerinden örnekler verilmiştir.

- Boz, Erdoğan (2012), Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sözlüksel ve Dil Bilgisel İşlevli Tasnif Denemesi, *Pamukkale Üniversitesi, V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Denizli.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK Yayınları (Edebiyat Fakültesi Matbaası).
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Cora, Elif (2007). *Burhân-ı Katî'da Yer Alan Türkçe Sözcükler ve Deyimler Dizini (Yüksek Lisans Tezi)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelebi, İlyas (2016). Kelime-i Şehadet. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelime-i-sehadet> (Erişim tarihi: 06.01.2019).
- Delice, H. İbrahim (2012). Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?. *Turkish Studies*, 7/4: 27-34.
- Demir, Celâl (2003). Türkçe Öğretiminde Zarf Tümleçleri. *TÜBAR*, XIII: 407-423.
- Demir, Necati (2018). *Türkçe Sözcük Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Demir, Nurettin; YILMAZ, Emine (2005). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, Kerim (20015). *Kelime Bilgisi El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirci, Ü. Özgür (2016). *Eski Türkçede Füller*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Ediskun, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eliaçık, Muhittin (2012). Osmanlı Belgelerinde Klişe Zarflar. *İdil*, 2: 92-122.
- Ercilasun, A. Bican; Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmut, Dîvânü Lugâtî't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem, Mevlüt; SARI, Mustafa (2010). Sözcük Türlerinin Sözcük Öbekleriyle İlişkisi. *Turkish Studies*, 5/4: 321-334.
- Ergin, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gencan, T. Nejat (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- GÜNEŞ, Sezai (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İzmir: Altındağ Matbaası.
- Hatiboğlu, Vecihe (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (1998). *Türkçe Temel Dil Bilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- İmer, Kâmile vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karademir, Fevzi (2016). Türkçede Kapalı Biçim Birimlerin Öğretimi Üzerine. *Turkish Studies*, 11/14: 371-410.
- Karpuz, H. Ömer (2013). *Türkçede Zarflar (Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi)*. Denizli: Yaprak Dijital Baskı.
- Kelpekin Arpagus, Hatice (2002). Kelime-i Tevhid. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelime> (Erişim tarihi: 06.01.2019).
- Koç, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003a). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003b). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kurudayıoğlu, Mehmet; KARADAĞ, Özay (2005). Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: 293-307.
- Nişanyan, Sevan (2004). *Sözlerin Soyağacı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Özçelik, Sadettin; Erten, Münir (2011). Diyarbakır: *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*.
- Özmen, Mehmet (1999). Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri. Doğu Akdeniz Üniversitesi*. s. 111-125.
- Sinanoğlu, Mustafa (2002). Kelime. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelime> (Erişim tarihi: 02.01.2019).
- Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, Fikret (1998). Türkçede Zarflar Üzerine. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Basım yeri yok.
- Türk Dil Kurumu (1996). XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, V. C. Ankara: TDK Yayınları.
- Uzun, N. Engin (2006). *Biçimbilim, Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Ünlü, Suat (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Ünlü, Suat (2012b). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Üşenmez, Emek (2010). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Vardar, Berke vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Yavuz, Yusuf Ş. (2002). Kelâm. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam> (Erişim tarihi: 02.01.2019).
- Yener, M. Levent (2007). Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine. *Turkish Studies*, 2/3: 606-623.
- Yılmaz, Engin (2014). *Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- <http://izmir.imo.org.tr>
- <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- <http://www.hurriyet.com.tr>
- <http://www.lugatim.com>
- <http://www.tdk.gov.tr>
- <http://www.yok.gov.tr/documents>
- <http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik>
- <https://dokuman.osym.gov.tr>
- <https://v3.tnc.org.tr>
- <https://www.yenisafak.com>
- Kısaltmalar:**
- GTS: Güncel Türkçe Sözlük (<http://www.tdk.gov.tr>)
- KL: Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük/ <http://www.lugatim.com>)
- ÖTS: Ötüken Türkçe Sözlük (<http://www.otukensozluk>)